

ПОЧАТКИ НАУКОВОГО ЗАЦІКАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИМ ФОЛЬКЛОРОМ (збирання і вивчення)

Роман КИРЧІВ

При уважнішому вивченні матеріалу, який віднесено до донаукових зацікавлень українським фольклором, напевно можна б виявити елементи глибшого характеру таких зацікавлень. Скажімо, звертання до народних переказів і легенд у давньоруських і згодом — у козацьких літописах як до одного з джерел історичної достовірності, використання в літературній творчості сюжетів, мотивів, образів, художніх засобів з усної народної творчості тощо. На жаль, такого спеціального дослідження ранніх проявів і ознак пізнавального підходу до українського фольклору поки що не маємо.

Не маємо взагалі достатньо дослідженої картини розвитку української суспільної думки і культурного процесу перехідного періоду останніх десятиліть XVIII — початку XIX ст., з якими тісно пов'язані і початки українського народознавства, в тому числі і фольклористики. Олександр Оглоблин слушно констатував, що "громадсько-політична думка Лівобережної України другої половини XVIII віку є й на сей день terra incognita нашої історіографії, а тим самим підвалини українського національного відродження XIX-XX ст. залишаються недослідженими"¹.

Цю думку про особливе значення Лівобережної України і найкраще збереженої в ній, завдяки Гетьманщині, козацької традиції для наступного національно-культурного і політичного відродження України вчений розвинув на основі тези І. Франка. Пишучи у своїй розвідці "Жарт непотрібний" (1912) про відмінність суспільно-політичної ситуації в обох частинах України XVIII ст. і занепад козацької організації на Правобережжі, він зауважив, що "натомість на Лівобережній Україні ся козацька організація, незважаючи на нівелюючу політику Москви, все-таки витворює досить самостійне суспільно-політичне тіло, т(ак) зв(ану) Гетьманщину, яка, перебувши часи царського та бюрократичного авторитаризму, все-таки зберегла найкращі козацькі традиції як підвалину нового національного розвитку України"².

Звертаємо на це увагу, оскільки звідти, з Лівобережжя і од "так славної пам'яті бува-

ло, у нас в Гетьманщині колись" пішли не тільки перші потужні паростки нової української літератури, але й сильні імпульси українознавчого і народознавчого характеру.

В останні десятиріччя XVIII — на початку XIX ст. з'явилася низка праць, які засвідчували активізацію наукового інтересу до історії, побуту і культури українського народу: "Известия (Краткие географические, политические и исторические) о Малой России..." (СПб., 1773) вихованця Київської академії, історика і літератора Василя Рубана (1742-1795) і того ж автора "Краткая летопись Малой России с 1506 по 1770 гт." та "Землеописание Малой России..." (СПб., 1777); "Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в великороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых" (СПб., 1777) армійського офіцера Григорія Калиновського (дати народження і смерті невідомі). Відомості народознавчого змісту містили публікації "Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России..." (Чернигов, 1786) Опанаса Шафонського (1740-1811), "Топографическое описание Харьковского наместничества..." (Москва, 1788) [Н. Переверзева], "Записки о Малороссии, ее жителях и производствах" (СПб., 1798) українського історика Якова Михайловича Маркевича (1776-1804).

Про життя, побут і звичаї українців Галичини і Буковини писав австрійський природознавець Балтазар Гакет (1740-1815) у виданих німецькою мовою чотирьох томах подорожніх матеріалів "Найновіші природознавчо-політичні подорожі в 1788-1795 рр. через дакійські та сарматські або північні Карпати" (Нюрнберг, 1790-1796). У 1811 р. вийшла у Львові перша етнографічна монографія в Галичині "Задністрянська околиця між Стриєм і Лімницею", написана поляком Ігнатієм Любичем Червінським (1749 — після 1834)³. Ще перед цим (у 1805 р.) той же автор надрукував статті про весільні та інші звичаї українців Галичини.

У цих та інших публікаціях, що стосувалися України, окремих її регіонів чи місцевостей, ще майже не йдеться про власне фольклор, іноді він лише згадується в загальних рисах. Приміром, в описах українських народних весільних звичаїв у працях Г. Калиновського та І. Червінського немає жодного тексту весільних пісень, лаконічно говориться лише про урочистість обрядового весільного співу, забави, пісні і примовки, якими насичене весільне дійство. Значною мірою ці праці мали, за словами М. Грушевського, “антикварний характер”⁴, тобто вони здебільшого фіксували старовину, яка, на думку їх авторів, безповоротно відходила в минуле, ставала пережитком, без осмислення її культурно-історичної та функціональної сутності. Вони позначені духом відживаючої епохи і водночас мали в собі і щось нове, “значили початок наукового українознавства, опертого на нових підставах, — поглибленої національної свідомості” і підкріпленої новими ідеями романтичної народності⁵.

Очевидно, що у цьому новому українознавстві мали посісти відповідне місце і народознавчі студії, зокрема етнографічного і фольклористичного характеру. Тим більше, що до цього неухильно штовхав і процес українського літературного розвитку, в якому поява перших трьох частин “Енеїди” І. Котляревського (1798) знаменувала визначальність народної мови у формуванні й утвердженні нової української літературної мови та функціональну значущість етнографії і фольклору як джерела літературної творчості.

Поряд з продовженням попередньої традиції споглядального зацікавлення фольклором і літературного фольклоризму, уже в надрах старого “антикварного” українознавства визрівало усвідомлення потреби нового підходу до явищ традиційної народної культури. Так наприкінці 70-х рр. XVIII ст. один з тогочасних “пильних дослідників українського життя” Федір Туманський запропонував правителеві Гетьманщини графу Румянцеву програму для збирання історичних, географічних, статистичних і етнографічних відомостей для того, щоб дати всебічний опис України⁶. За його програмою і складеними анкетами у 80-х рр. XVIII ст. розгорнулася робота над підготовкою топографічних описів намісництв колишньої Гетьманщини⁷. Анкети Ф. Туманського

включали і збір фольклорного матеріалу. Що конкретно з цього погляду було тоді зроблено? Відповідь на це питання могло б дати спеціальне дослідження архівних джерел.

Українське інтелектуальне середовище, сформоване на ґрунті гетьмансько-козацької автономії, вже у період посиленого нищення і ліквідації останньої мало досить свідомих і патріотично налаштованих сил, які, шукаючи можливості самозбереження перед наступом московської тиранії, мусили звернути увагу на народ — “козацький народ”, як тоді писали. До цього штовхав український історичний досвід, цього вимагала потреба часу. Одним із найяскравіших показників цього усвідомлення було виникнення на зламі XVIII і XIX ст. історично-літературного трактату “Історія Русів”. Авторство цього твору й досі до кінця не розгадане, але численні дослідники одностайні у думці, що він вийшов з-під пера одного з тих, що не мирилися з московською експансією і явно чи приховано були в опозиції до неї.

“Історія Русів” сильно заряджена “ідеєю народу”. Не тільки з погляду історіографічного трактування народу як суб’єкта історії, але й бачення і розуміння його ролі як творця культури. Це останнє ще не має якихось окремих постулятивних означень, але досить виразно проходить у тексті, оскільки автор, відтворюючи історичні події, суспільні настрої, досить часто звертається до усної народної традиції. М. Драгоманов небезпідставно вказав у числі джерел цього твору поряд з “старовинними хроніками” і “народну словесність”⁸. При цьому слід зауважити, що автор “Історії Русів”, звертаючись до народного слова, покликається здебільшого на авторитет його думки, філософії. Так, говорячи про польську шляхту, яка була причиною неладу і найбільших лих в Україні, він зазначає, що народ “пізнав винуватців, кількох знищив і заспівав нарешті тую втішну доля себе пісеньку, яка значить більше аніж її простота”:

*Да не буде лучче,
Да не буде краще,
Як у нас на Україні:
Нема панів, нема ляхів,
Не буде й зміни...*⁹

Хоча “Історія Русів” вийшла друком щойно в 1846 р., однак до того твір уже набув розповсюдження, як засвідчують факти, в чис-

ленних рукописних копіях і став популярним серед письменного українського громадянства¹⁰. Свою коротку передмову до згаданої першої публікації Осип Бодяньський розпочинав словами: “Давно вже малоросіяни бажали бачити друкованою “Історію Русів або Малої Росії...” Багато слів було час від часу, що той чи другий збираються видати її, навіть друкують; але до сих пір її як нема, так нема”¹¹.

Привабливість і вплив цього твору не могли не поширитися і на утвердження ідеї народності в розвитку культурного життя України. Тим більше, що ця проблема була вже в полі уваги патріотично настроєних освічених українців кінця XVIII ст. Один з них (до речі, з того кола, з якого вийшла “Історія Русів” і навіть один із гаданих її авторів) Опанас Лобисевич (1732-1805) ще перед І. Котляревським звернувся до переспіву українською народною мовою в бурлескно-трагедійному дусі “Буколів” Вергілія, назвавши цей незбережений твір “Вергілієві пастухи... в малоросійській кобеняк переодягнуті”.

“Людина глибокої культури і національної свідомості”, О. Лобисевич, за словами О. Оглоблина, “зрозумів значення української народної мови для дальшого розвитку української літератури, української культури”¹². Він мав намір опублікувати українські інтермедії (правдоподібно поета XVIII ст. Танського) до трагедії Г. Кониського “Воскресеніє мертвих” (поставлена в Київській академії 1747 р.). У листі від 30 вересня 1794 р. до автора трагедії (тоді вже архієпископа білоруського) він просив вислати йому ці інтермедії, високо ставлячи їх народну мову і комедійну талановитість: “Як у всякім крою убрання, так у всякім нареччі мов є своя красота; а до того, коли й дим батьківщини солодкий, то ця вона пахощів рідних думок найсолодша. Для чести нації, нашої матері, що завжди мала в себе великих природою та вченістю людей, що стільки світила випустила для любителів своєї батьківщини, для тих, котрі вміють під корою просторіччя знайти дорогоцінні думки”¹³. Відтак патетично мотивує свій задум публікації інтермедій з явним перебільшенням їх значення і особи автора: “хай вийде на світ, хай принесе славу нашій батьківщині наш Плавт, наш Мольєр, коли не що більше”¹⁴.

Головним достоїнством інтермедій О. Лобисевич вважав їх народну українську

мову. Варто звернути увагу, що в листі йшлося не про саму трагедію, написану книжною слов'яноруською мовою, яка на той час також ще не була надрукована, а про підрядні за тогочасними мірками твори народною мовою. І це також могло вразити високосановного автора трагедії та вплинути на те, що О. Лобисевич так і не дочекався бажаного манускрипту інтермедій з бібліотеки Г. Кониського.

Примітними є слова про “дорогоцінні думки”, які можна знайти під “корою просторіччя”, вони суголосні з наведеною вище цитатою з “Історії Русів” про те, що народна пісня “значить більше аніж її простота”. В обох випадках наголос робиться на вартій уваги глибинній змістовності і цінності народного слова, усної поетичної творчості. Це думки, які були інспіровані зростаючим усвідомленням ваги і значення традиційної народної культури та потреби її пізнання і залучення до формації нової української культури.

Очевидно, вже в руслі цієї свідомості посталася десь наприкінці XVIII – в перші роки XIX ст. одна з перших відомих збірок українських дум, записаних на Миргородщині. Вона збереглася в трьох копіях з назвою: “Повести малороссийские числом 16. Списаны из уст слепца Ивана, лучшего рапсодия, которого застал я в Малороссии в начале XIX века”¹⁵. В одній з копій заголовок містить ім'я записувача і конкретизує час запису: “Малорусские думы и песни, записанные в 1805 г. Ломиковским из уст слепца Ивана, лучшего рапсодиста, которого он застал в начале XIX века”¹⁶.

Василь Ломиковський (1778-1845) – нащадок козацького старшинського роду, один з освічених, патріотично настроєних людей свого часу, був поміщиком недалеко Миргорода, маловідомий історик України, автор збірки матеріалів “О Малороссии. О древних обычаях малороссийских, о службе воинской и гражданской, о чинах и должностях чиновников по алфавиту” (1808), виданих 1894 р. Отже, за цими об'єктивними даними він цілком ймовірний поціновувач дум і автор збірки їх записів. Однак уважна дослідниця цього питання Катерина Грушевська висловила серйозні застереження щодо цієї думки. Вона вважає, що ім'я записувача з'явилося в заголовку одного з пізніших списків з рукопису збірки, збереженої в архіві Ломиковського¹⁷.

Так чи ні — це питання залишається до кінця нерозв'язаним. Тут для нас є важливим ствердження дослідницею, що збірка виникла в час “зародження наукового розуміння для народної поезії”¹⁸, тобто, що вона належала до перших кроків становлення української фольклористики. Містила записи текстів тринадцяти дум, які входять до класики цього жанру української народної поезії: “Вдова і три сини”, “Брат та сестра”, “Від'їзд козака”, “Втеча трьох братів з Азова”, “Три брати Самарські”, “Хведір Безрідний”, “Іван Богуславець”, “Самійло Кішка”, “Олексій Попович”, “Вдова Сірка Івана”, “Розмова Дніпра з Дунаєм”, “Іван Коновченко”, “Отаман Матяш”. Доповнюють цю кількість записи трьох пісень. Весь матеріал походив від одного виконавця — Кобзаря Івана, прізвище якого, як встановлено пізніше, — Стрічка¹⁹.

Істотним є факт, що вже цей перший (чи один з перших) збирач народних дум помітив таку їх характерну жанрову прикмету, як епічність і назвав їх повістями. Термін “дума” як жанрова назва цих творів прийде в фольклористику дещо пізніше.

Науковими спонуками позначене звертання до фольклорного матеріалу автора першої друкованої граматики живої української народної мови Олексія Павловського (1773 — після 1822). Його “Грамматика малороссийского наречия”, надрукована в Петербурзі в 1818 р., була написана ще перед 1805 р. і оперта головною на досвід безпосереднього знайомства автора з живою народною мовою і на фольклорний матеріал. У передмові (“Вместо предисловия”) автор зазначив, що впродовж кільколітнього проживання в Україні мав нагоду пізнати її простий народ, в характері якого особливо привернуло його увагу щось “приємно-меланхолійне”, що “може бути” відрізняє цей народ “від усіх інших мешканців земної кулі”²⁰.

Характеристика українців у Павловського перегукується з їх описами у багатьох попередників. Водночас у ній новим є наголос на етнопсихологічних рисах: “Вони мають природну проникливість, остроту, схильність до музики і здатність до співу. Гостинність і простота вдачі складають їх суттєві властивості. В поведінці надто прості і дещо наче грубі; в ділах — справедливі, в розмові — відверті, хотя часто тонкі і надзвичайно хитрі; в намірах — грун-

товні. Люблять охайність і чистоту. Займаються найбільше тим, що належить до економіки; працюють тихо, але ґрунтовно. В пристрастях рідко зберігають поміркованість. До наук схильні, здається, від природи”²¹.

Новим елементом у цій характеристиці є і звертання автора граматики до усної народної словесності українців, як носія їх етновизначальної прикметності, зокрема його зауваження про їх пісні, спів як відображення народного характеру: “Пісні їх завжди майже тужливі, але в них скриваються, особливо цікаві для поетів, замисли, невимушений вираз думок і виблискуюча завжди якась ніжність і невинність, що робить їх незрівнянними”²². Це загальне міркування про специфіку українських народних пісень доповнюється спостереженнями про типові прикмети їх поширення, побутування та викликане їх виконанням враження. “Що може бути більш вражаючим від того, як слухати, коли малоросіяни вечорами приємних літніх днів, зібравшись значною кількістю і сидючи на пригорку в колі, співають свої сумовиті пісні? Тоді ехо, що відлунує в довкіллі, приносить з полів і від лісів до чутливого серця найбільш зворушливі тони”²³.

І на підтвердження цих думок, а не тільки для ілюстрації сформульованих ним граматичних правил української мови та її загальної характеристики, О. Павловський подає у другій частині своєї праці добірку народних фразеологізмів, прислів'їв і приказок, зразки усних оповідань та пісню “Гомін, гомін по дуброві”²⁴. Остання — один із шедеврів української народнопісенної лірики — вперше надрукована в граматиці О. Павловського. Можливо, що він сам її і записав, скажімо, в згаданому у кінцевих зауваженнях селі Вирей на Слобожанщині²⁵. Цей текст передрукував з деякими дрібними редакційними змінами М. Максимович у збірнику “Малороссийские песни” (1827).

Грамматика О. Павловського помітно позначена згадуваним “антикварним характером” — уявленням про українську мову як про “исчезающее наречие”, “ни мертвий, ни живой язык”²⁶, про який варто і треба зберегти відомості для науки²⁷. Але й при цьому хибному уявленні автора його праця принесла безсумнівну користь як один з перших кроків наукового осмислення живої української народної мови. Водночас вона певною мірою

прислужилась і для становлення української фольклористики — вказувала на багату й естетично повноцінну усну народну словесність та тісно пов'язану з нею літературну творчість.

Перша друкована збірка народних дум — це невеличка книжечка (всього 64 с.), яка вийшла 1819 р. в Петербурзі під заголовком “Опыт собрания старинных малороссийских песней”. На титульній сторінці цієї книжки її автором зазначений князь Цертелев — нащадок грузинської родини, що оселилася в Україні, Микола Цертелев (Церетелі, 1790-1869). Він народився в містечку Хоролі на Полтавщині, тут минули його дитинство і юні роки, звідси беруть початок його зацікавлення українським народним словом. В одному зі своїх листів з 1825 р. М. Цертелев писав, що з дитячих років запам'ятав багато пісень і приповідок — “сховища народних думок і почуттів”²⁸.

Ці його ранні захоплення українською усною народною словесністю знайшли розвиток і поглиблення під час навчання в Московському університеті, в літературно-науковій атмосфері якого значними вже в той час були зацікавлення фольклором. Тому не випадково відразу після закінчення університету у 1814 р., коли М. Цертелев повернувся в рідні краї і коли на Полтавщині йому трапився сліпий шістдесятилітній бандурист, “котрий подібно давнім рапсодам, переходячи з одного місця на інше, оспівує подвиги вітчизняних героїв”²⁹, він не тільки послушав його спів, але й “списав усе, що він знав”³⁰. Ці записи, доповнені ще деякими матеріалами, склали зміст збірки.

З авторського свідчення у вступній статті виходить, що ці записи зроблені чотирма роками раніше, тобто у 1814 р. (оскільки цензурний дозвіл до друку датований 16 липня 1818 р.). Дослідники аргументовано пов'язують виникнення збірки з живими інтересами до української традиції, які панували в середовищі інтелігентних людей, що гуртувалися навколо гостинного двору високого царського сановника з козацького роду, багатого поміщика на Миргородщині Дмитра Троцинського, з яким близько зійшовся М. Цертелев і якому присвятив цю книжку³¹.

Таким чином, можна констатувати, що праця М. Цертелева походила з того ж патріотичного середовища, що й згадувана рукописна збірка записів народних дум “Повести мало-

российские...” (Ломиковського) і що вона правдоподібно складена з записів, зроблених у цій же місцевості, — на Миргородщині. В книжці вперше з'явилися друком десять дум: 1. Про втечу трьох братів з города Озова; 2. Про Олексія Поповича або про бурю на Черному морі, якої зазнали козаки; 3. Про смерть Івана Коновченка або про похід козаків проти татар; 5. Про похід гетьман Богдана Хмельницького і обрання гетьманом його сина Юрія; 7. Про смерть козака Федора Безридного; 8. Про зраду гетьмана Мазепи; 9. Про тугу сестри від розлуки з братом; 10. Про від'їзд козака від родини. Шість дум із цих десяти творів (про Мазепу — пісня) “належать до найбільш розповсюджених”³². Декілька з них увійшло вже до попередньої рукописної збірки (Ломиковського), але це інші варіанти.

Записи текстів і погляди Цертелева на думи ще позначені “антикварним” підходом. При них відсутні докладніші відомості про час, місце записів, імена виконавців. А самі зафіксовані тексти дум уявляються їх збирачеві не як самодостатні твори, а як залишки, руїни колишнього епосу. “Це знівечені розвалини, які свідчать про красу зруйнованої будівлі”, — так писав він у вступній статті про вміщені в книжці тексти дум³³. Принагідно зазначимо, що романтики, підхопивши цю думку, висуватимуть ідею про відбудову цієї первозданної краси і величі, а деякі стоятимуть і біля реалізації цієї ідеї. Тому справді “велика заслуга” Цертелева, за словами К. Грушевської, “в тому, що він не піддався такій спокусі, а подав ці “руїни”, не попуславши їх, такими, якими вдалося йому їх зафіксувати”³⁴. Завдяки цьому книжка його стала вже фактом фольклористики.

Як видно із цитованої вступної статті, над її автором добряче тяжать старі шкільні погляди на поезію, які він намагається пристосувати до розгляду і оцінки дум. Його міркування на цю тему є цікавим балансуванням між канонами схоластичної поетики, яка фактично ставила поза законом усну народну словесність, і живим захопленням останньою. Цертелев заявляє, що, записуючи ці давні пісні, був впевнений, що не знайде другої “Іліади”, але вже сам факт, що вони так довго зберігаються у народному середовищі, змушує звернути на них увагу і переконує, що “не одні лише греки і римляни вміли бачити і відчувати”³⁵.

У душі старих поглядів він трактує думи як пам'ятки старовини і на перше місце ставить їх пізнавальну цінність — як творів, що зберігають відомості про минуле, відображають дух народу, його звичаї і ту "чисту моральність, якою завжди відзначалися малоросіяни і яку дбайливо оберігають по цей час як єдину спадщину своїх предків, вцілілу від жадиби оточуючих їх народів"³⁶. Але виходить за рамки цих поглядів, коли стверджує вияв у думках "поетичного генія" їх творця, який не знав теорії поезії, але якого сама природа наділила володінням її законами³⁷.

Властиво, переважна більшість сторінок цієї статті присвячена захопленій характеристиці високої поезії народних дум, їх вражаючої живописності й особливій багатій почуттєвості. При цьому Цертелєв зауважує, що українська народна поезія "переповнена" цією емоційністю з тонкою тінню суму, що, можливо, зумовлений бідами, "які більше трьох століть безперервно обтяжували Малоросію"³⁸.

Судження Цертелєва про українську мову дум також великою мірою позначені псевдокласицистичними поглядами. Вона здається йому такою, що далеко відійшла від свого давнього кореня, а ще далі — від російської мови. Водночас стверджує, що наріччя малоросіян, яке було колись окремою мовою, панівною в південному краю, не меншою мірою, ніж інші мови, придатне для поезії. Підтвердження цього він бачить у народних піснях, які містять багато цінного для письменників³⁹. У думках вказує на поетичний переключення зі "Словом о полку Ігоревім" і це, фактично, перший проникливий екскурс до тієї теми, яка згодом приверне увагу багатьох дослідників — про зв'язок українського народного епосу козацької епохи з давньоруською поетичною традицією, зокрема "Словом..."

Зміст вступної статті, її ідейний настрій та й взагалі вся книжечка Цертелєва переконують, що його "Опыт..." уже виходив далеко за рамки тих збірників народних пісень, казок і оповідань, які видавалися в Росії в останні десятиліття XVIII — на початку XIX ст. головню для потреб читаючої публіки. Своїми міркуваннями про народну словесність, її пізнавальну сутність і високу поетичність, примітками і заувагами до текстів дум видавець книжечки великою мірою спрямовував увагу до народної

поезії як об'єкта наукового вивчення. Тому Олександр Пипін мав підставу назвати Цертелєва у своїй історії української етнографії першим, хто "звернувся до вивчення української народної поезії", керуючись не тільки спонуканими місцевого патріотизму, але й "першими неясними догадками про наукову важливість дослідження народнопоетичних пам'яток..."⁴⁰

Своїми "Розмірковуваннями про старинні малоросійські пісні" М. Цертелєв порушив ряд загальних питань стосовно погляду на народну поезію, зокрема українську. Але основна його увага присвячена народним думам. Тому видана ним книжечка — не тільки перша друкована збірка народних дум, але й перша спроба дослідницького погляду на цей жанр усної народної творчості українців. Вперше друковане слово звертало увагу на нього, тим більше, що ця стаття була попередньою, в 1818 р., опублікована у поважному столичному літературно-науковому журналі "Сын отечества"⁴¹.

Слід зазначити також, що голос Цертелєва в цих питаннях не був випадковим. Його публікації свідчать, що він жваво цікавився початками народознавчих вивчень у слов'ян, стежив за появою відповідних матеріалів у сербів, чехів, поляків і закликав до розгортання аналогічної роботи в Росії. Один з перших, він замислювався над методичними засадами підходу до збирання і вивчення фольклору. Так у статті "Взгляд на старинные русские сказки и песни", надрукованій у журналі "Сын отечества" в 1820 р., він говорить про потребу запису і публікації фольклорних творів точно так, "як вони збереглися в усному переданні"⁴². У статті з приводу появи першого тому збірника чеського поета і просвітителя Франтішека Челаковського "Slovanske narodne pesni" (1822) висловлює дивування, що у цьому виданні так слабо представлені українські пісні (всього п'ять), які за словами Цертелєва, могли б скласти один з його найбагатших відділів, "оскільки, мабуть, ні одне з наріччя слов'янської мови не має стільки різноманітних чарівних віршів, як малоросійське наріччя"⁴³. Захоплено говорить про "привабливу простоту", "природність думок і почуттів" українських пісень у статті "О народных малороссийских стихотворениях. Письмо к издателю "Благонамеренного", якою супроводилася його публікація кількох пісень у петербурзькому журналі "Благонамеренный" 1825 р.⁴⁴

На основі цих публікацій виразно простежується розвиток і утвердження поглядів Цертелєва на фольклор на основі ідей романтизму. У статті "О народных малороссийских стихотворениях (Письмо к г-ну Максимовичу)", опублікованій у журналі "Вестник Европы" 1927 р. (№ 12, С. 270-278) з нагоди передачі 32 українських пісень для збірника "Малороссийские песни" Михайла Максимовича, який вийшов того ж року, Цертелєв закликає російських діячів культури звернутися до багатств народної поезії: "Пора і нам звернути увагу на твори народної нашої поезії: одні ми із освічених європейців залишаємося байдужими до цього предмета, всі інші старалися і стараються зберегти для потомків залишки народної поезії. Невже будемо чекати поки чужоземці не вкажуть на те, що в нас під руками?"⁴⁵

Тут Цертелєв прямо проголошує народну поезію зразком для тих, хто хоче стати справжнім поетом, а не кланятися "чужим богам"⁴⁶. Його думки в багатьох моментах перегукуються з поглядами на народну поезію, висловленими у знаменитій "Передмові" М. Максимовича до його збірника українських пісень 1827 р. Та й не тільки з нею, а й з іншими голосами, що в той час уже лунали стосовно сутності і значення усної народної словесності.

На початковому етапі становлення української фольклористики внесок Миколи Цертелєва, без сумніву, істотний і значущий.

1 Оглоблин О. Опанас Лобисевич. 1732-1805. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1966. — С. 7-8.

2 Франко І. Збірники творів: У 50 т. — К., 1986. — Т. 43. — С. 205.

3 Okolica zadniestrzka między Stryjem i Łomnicą. Czyli opis ziemi dawnych łąsk lub odmian tej okolicy. Przez Ignacego Lubicz-Czerwińskiego. We Lwowie, 1811. — XI. + 281 S.

4 Грушевський М. "Малороссийские песни" Максимовича і століття української наукової праці // Україна. — К., 1927. — Кн. 6. — С. 2.

5 Там само. — С. 1.

6 Возняк М. Історія української літератури. — Т. III. — Львів, 1924. — С. 96.

7 Оглоблин О. Туманський Федір // Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — Перевидання в Україні. — Львів, 2000. — С. 32-78.

8 К. В. В записку неизвестного покойника автора "История Руссов..." // Порядок (Петербург). — 1881. — № 128. — С. 2.

9 Історія Русів. — К., 1991. — С. 167-168.

10 Оглоблин О. Історія Русів // Енциклопедія українознавства. — Т. 3. Перевидання в Україні. — Львів, 1994. — С. 891-892; Шевчук В. Нерозгадані таємниці "Історії русів" // Історія Русів. — К., 1991. — С. 5-28.

11 Історія Русів / Перекл. І. Драча. — К., 1991. — С. 32.

12 Оглоблин О. Опанас Лобисевич. 1732-1805. — С. 62, 69.

13 Цит. за: Возняк М. Історія української літератури. — Т. 3. — С. 249.

14 Там само.

15 За цим рукописом тексти дум були опубліковані П. Житецьким у його книзі "Мысли о народных малорусских думках". — К., 1893. — С. 177-249.

16 Нудьга Г. Народний поетичний епос України // Думи. — К., 1969. — С. 7.

17 Грушевська К. Збірники і видання дум в XIX і в початках XX віку // Українські народні думи. Том перший корпусу. — К., 1927. За перевидаванням в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — К., 2004. — С. XXI-XXX.

18 Там само. — С. XXX.

19 Нудьга Г. Народний поетичний епос України. — С. 8.

20 Павловский А. Вместо предисловия // Грамматика малороссийского наречия. — СПб., 1818. — С. II.

21 Там само. — С. II-III.

22 Там само. — С. III.

23 Там само. — С. III-IV.

24 Павловский А. Грамматика малороссийского наречия. — С. 79-90.

25 Павловский А. Общие замечания // Там само. — С. 110.

26 Там само. — С. II, IV.

27 Там само. — С. 112-114.

28 Мочульський М. Погруддя з бронзи. Микола Цертелєв і Іван Манжура. — Львів, 1938. — С. 16.

29 Князь Цертелєв. Рассуждение о старинных малороссийских песнях // Опыт собрания старинных малороссийских песней. — СПб., 1918. — С. 1.

30 Там само.

31 Мочульський М. Погруддя з бронзи... — С. 18-24; Грушевська К. Збірники і видання дум... — С. XIX-XXI.

32 Грушевська К. Збірники і видання дум... — С. XXXI.

33 Князь Цертелєв. Рассуждение о старинных малороссийских песнях... — С. 6.

34 Грушевська К. Збірники і видання дум... — С. XXXIV.

35 Князь Цертелєв. Рассуждение о старинных малороссийских песнях... — С. 2.

36 Там само. — С. 3.

37 Там само. — С. 16.

38 Там само. — С. 12.

39 Там само. — С. 3-5.

40 Пыпин А. Н. История русской этнографии. — Т. 3. Этнография малорусская. — СПб., 1891. — С. 12.

41 Князь Цертелєв. Рассуждение о старинных малороссийских песнях // Сын отечества. — СПб., 1818. — Ч. 45. — № XVI. — С. 122-136.

42 Мочульський М. Погруддя з бронзи... — С. 25.

43 Там само. — С. 37.

44 Там само. — С. 39-40.

45 Там само. — С. 41-42.

46 Там само. — С. 42.

Закінчення у наступному номері

The article speaks on the formation of Ukrainian folklore studies. The author mentions the first steps made in the researches of the 18th-19th centuries. Historical-literary essay of unknown writer "The History of Rusies" and its specific features are depicted in the article. The author researches several scholars of that time and their collections of folklore. A part of the article is dedicated to folklore activities of Mykola Tsertelev, whose love of Ukrainian folklore ran into the first printed edition of folk dums, the work that brought new views on the folklore studies.

Ілюстрації

до статті Г. Шафранської
“Типи народних сорочок Гетьманських земель Лівобережжя”

(із фондової збірки Музею народної архітектури та побуту
НАН України)

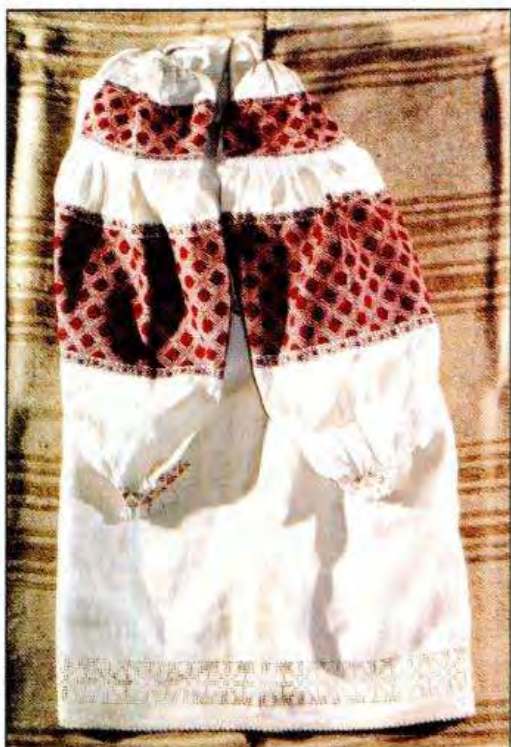
НД - 14753 (Київська обл.,
Броварський р-н, с. Княжичі)

О - 7005 (Чернігівська обл.,
Городнянський р-н, с. Макишин)

О - 6476 (Полтавська обл., Хорольський р-н, с. Староаврамівка)

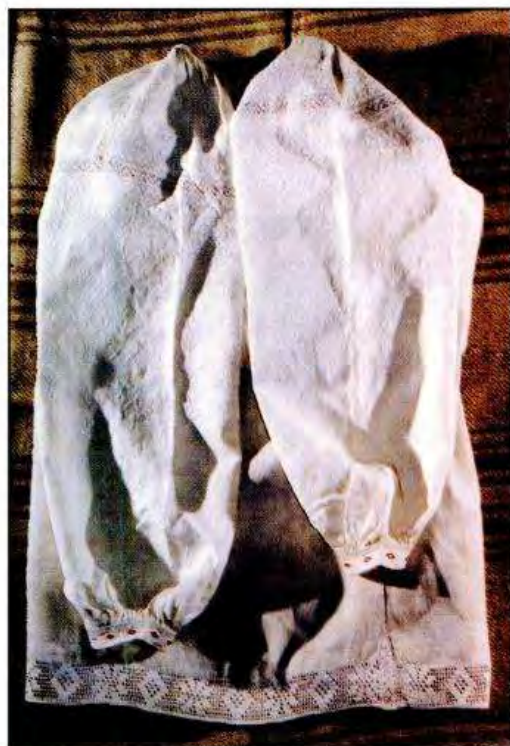
О – 4331 (Київська обл., Броварський р-н., с. Калита)

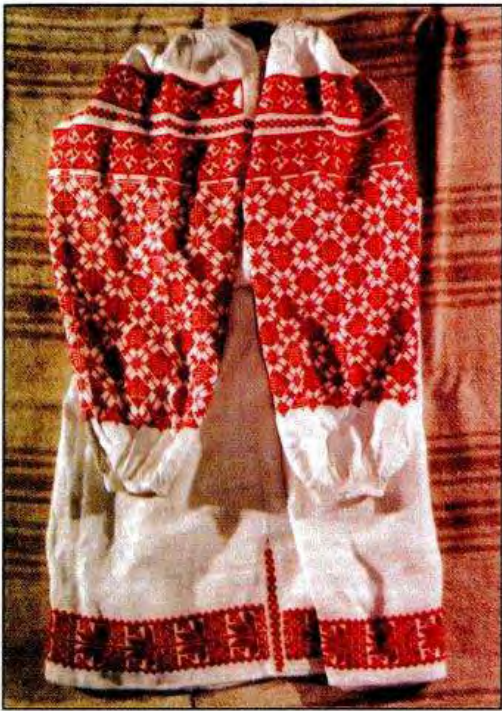
О - 2158 (Чернігівська обл., Бобровицький р-н., с. Нова Басань)

О - 6090 (Чернігівська обл., Срібнянський р-н, с. Дейманівка)

О - 2616 (Чернігівська обл., Чернігівський р-н, с. Слабин)

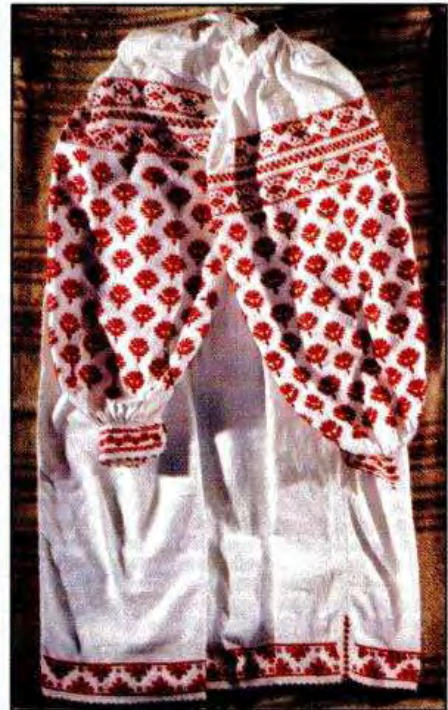
О - 798 (Новгород-Сіверський р-н,
с. Мамекіне)

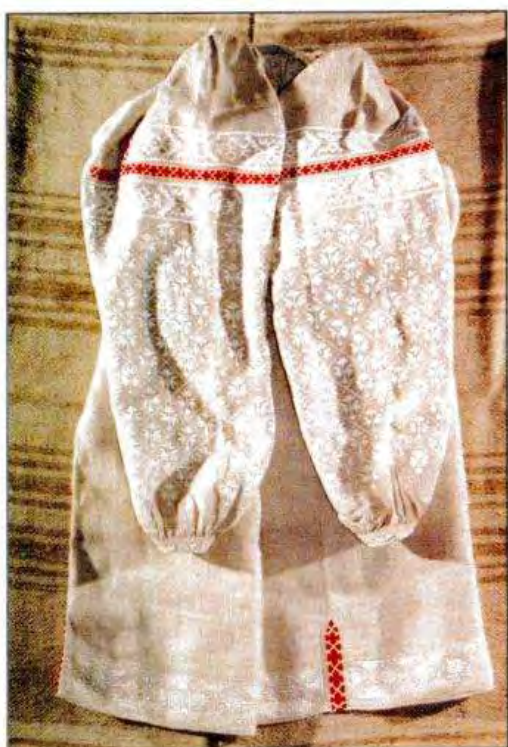
О-191 (Великобагачанський р-н,
с. Якимове)

О-5484 (Великобагачанський р-н,
с. Остап'є)

О - 7118 (Новгород-Сіверський р-н, с. Біріне)

О - 3829 (Новгород-Сіверський р-н,
с. Горки)

О - 7006 (Городнянський р-н,
с. Макишин)

О - 7119 (Новгород-Сіверський р-н,
с. Мамакине)

О - 7003 (Городнянський р-н,
с. Макишин)

НД - 11080 (Корюківський р-н,
с. Перелюб)

О - 1922 (Полтавська обл.,
Гадяцький р-н, с. Соснівка)

НД - 11093 (Ріпкинський р-н, с. Листвен)

О - 3989 (Полтавська обл.,
Зіньківський р-н, с. Дейкалівка)

Е - 204 (Чернігівська обл.,
Ічнянський р-н, с. Хаєнки)

О - 5441 (Сумська обл.,
Роменський р-н, с. Зарудня)

О - 6544 (Черкаська обл.,
Золотоніський р-н, с. Чапаївка)

О - 3676 (Полтавська обл.,
Лубенський р-н., с. Солониця)

НД-2860 (Київська обл.,
Переяслав-Хмельницький р-н,
с. Єрківці)